

Kharazmi University

Biannual Journal of
Metaphysical Investigations,
Vol.3, No. 6, Autumn & Winter 2022-2023

A Comparative Study of the Meaning of Life from the Perspective of Allameh Tabatabaei and Martin Heidegger¹

Marjan Asgari Babadi², Sadeq Khoushkho³

One of the common concerns of Allameh Tabatabai and Martin Heidegger has been the meaning of life and taking it for them is the purpose of life. Each has responded to it according to their own intellectual foundations. Allameh proves the purposefulness of the created world, including human being, through the attribute of God's wisdom. He believes that living in the light of belief in God and adherence to morality and human being behavior makes sense our life, but from Heidegger's point of view, what makes Dasein's life meaningful is being in the world. Contrary to Allameh, Heidegger believes that human being himself creates values and that no external criteria can be set for values. He divides Dasein into genuine and non-genuine based on attention to death and liberation from the domination of others. Both philosophers believe in the meaning of life, with the difference that Allameh believes that human being discovers the meaning of life, but Heidegger says Dasein falsifies the meaning of life. Both

---

¹ . **Research Paper**, Received: 8/4/2022; Confirmed: 7/9/2022.

² . PhD student, Department of Islamic Philosophy and Theology, Ahvaz Branch, Islamic Azad University, Ahvaz, Iran. (m.askaribabadi@yahoo.com).

³ . Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Suleiman Mosque, Islamic Azad University, Suleiman Mosque, Iran. (sadeq.khoshkhoo@gmail.com).

philosophers believe in the meaning of life, with the difference that Allameh believes that human being discovers the meaning of life, but Heidegger says that Dasein forges the meaning of life and Allameh's intellectual basis is to prove the meaning of the Qur'an and human being nature, while Heidegger's intellectual basis is Dasein's conscience and death.

Keywords: Allameh Tabatabai, Martin Heidegger, The Meaning of life.

Introduction

One of the basic questions that arise for every thinking person during daily life is why should one live? Is life worth living? In facing the question of the meaning of life, there are three main views: nihilists, followers of naturalism, and supernaturalists, each of whom has presented their own opinions in this regard. The meaning of "goal" is one of the most widely used meanings that both theologians of monotheistic religions and analytical philosophers have considered for the meaning of life. Allameh Tabatabai, while stating the direct and deep connection between religiosity and the meaning of life, believes that since human being has no goal in life, except salvation and happiness, then defining the meaning of life is essential. Heidegger has expressed human being concerns and important aspects of his life in different ways. When Heidegger, from categories such as God, sacred space, true existence, reality and projection, and various states of human beings, such as the fall, heartbreak, daily life, the difference between genuine and non-genuine human being, the question of truth and attention to poetry and original spiritual thinking, attention to human being as Dasein, in order to understand the meaning of existence and emphasize the responsibility of human being in front of his existence, etc., all this indicates that he tries to find the original meaning in order to understand the meaning of human being life.

According to Allameh, the beings that are in the world are constantly in motion, and these beings, in addition to needing an active cause or stimulus, also need an ultimate cause or destination, because from a philosophical point of view, luck and chance, whether from the active cause or not from the point of view of the ultimate cause, is not possible. Therefore, every movement and current, whether conscious or otherwise, is moving toward an end and a goal, so that the moving defect is removed. But Heidegger believes that the achievement of the meaning of life is conditional on criticizing the modern meaning of life. He

basically criticizes the false meaning that modern thinkers have prepared for human being life, which means that understanding Heidegger's opinion about the meaning of life is without criticism. He does not accept modernity and traditional metaphysics, he does not accept the meaning of falsification of modern life and criticizes the epistemological, ontological, moral and political aspects of the modern world view.

According to Allameh, one of the most important figures in the world of creation is human being, who were all the same in nature. When a person looks inside himself, he realizes the desire for survival and immortality, which is one of the goals and the most important goal of life. Like Allameh, Heidegger also believes that human being is looking for the meaning of life in this world. Heidegger believes that thinking about death and paying attention to it causes Dasein to go beyond everyday affairs, and this in itself the cause of the meaning of life. From other points of view, the meaning of life depends on human being thinking, conscious decision-making and the death of consciousness. The criticism that can be made on Heidegger is that according to the evidence of human being life, thinking about death is not the only way to give meaning to life, but there are other factors that give direction to life and make it meaningful. If people are seen who live a meaningful life regardless of death.

Conclusion

Allameh and Heidegger both pay attention to the conscious choice of human being in all the goals that are important for the creation of human being in Allameh's view, although he did not explicitly state it, but conscious choice plays an essential role, no human being can achieve the goal for which God has created intended to achieve. According to Heidegger, what gives meaning to human being life is his conscious choice and not following others.

The difference between Allameh and Heidegger is that Allameh considers religion to be one of the most important factors that give meaning to life, while Heidegger was oblivious to the role of religion and the supernatural to deal with the meaninglessness of life, and in the process of giving meaning to life has not determined its position on the existence of God.

Resources

- Ricoeur, Paul (1987), Hermonetic Treatise, translated by Murad Farhadpour and Youssef Abazari, Research Institute of Humanities and Cultural Studies, No. 4 and 5, (In Persian).
- Qorbani, Qadratullah (2013), Heidegger in Searching of Meaning, Journal Isharat, No. 1, spring and summer 2013.
- McCourty, John (1997). Martin Heidegger, translated by Mohammad Saeed Hanai Kashani, Tehran, Gross, (In Persian).
- Maggi, Bryn, (1995). Men of Thought, Creators of Contemporary Philosophy, translated by Izatollah Fouladvand, (In Persian).

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،

سال سوم، شماره ۶، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

بررسی مقایسه‌ای معنای زندگی از دیدگاه علامه طباطبائی و مارتین هایدگر^۱

مرجان عسگری بابادی،^۲صادق خوشخو^۳

چکیده

یکی از دغدغه‌های مشترک علامه طباطبائی و مارتین هایدگر معنای زندگی بوده است. مراد از معنای زندگی نزد آنها هدف از زندگی است؛ که هر کدام با توجه به مبانی فکری خود به آن پاسخ داده‌اند. رویکرد علامه در رویارویی با معنای زندگی فراطبیعی است؛ هایدگر به نقد معنای زندگی مدرن و تفکر مابعدالطبیعی سنتی پرداخته و معتقد است غفلت مابعدالطبیعی سنتی، سبب شده است که به جای هستی‌شناسی بنیادی به شناخت موجودات پرداخته شود. علامه از طریق صفت حکیم بودن خدا، هدفدار بودن جهان خلقت از جمله انسان را اثبات می‌کند. وی معتقد است زندگی در پرتو اعتقاد به خدا و پای‌بندی به اخلاق و رفتار انسانی معنا پیدا می‌کند. ولی از نظر هایدگر آنچه باعث معناداری دازاین می‌شود «در جهان بودن» است. هایدگر برخلاف علامه

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱/۱۹؛ تاریخ تایید: ۱۴۰۱/۶/۱۶.

۲. دانشجوی دکتری گروه فلسفه و کلام اسلامی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران، (نویسنده مسئول) (m.askaribabadi@yahoo.com).

۳. استادیار گروه معارف اسلامی، واحد مسجد سلیمان، دانشگاه آزاد اسلامی، مسجد سلیمان، ایران. (sadeq.khoshkhoo@gmail.com).

بر این باور است که انسان خودش ارزش‌ها را به وجود می‌آورد و نمی‌توان معیار بیرونی برای ارزش‌ها قائل شد. وی دازاین را براساس توجه به مرگ و رهایی از تسلط دیگران به اصیل و غیراصیل تقسیم می‌کند. هر دو فیلسوف به معناداری زندگی معتقدند؛ با این تفاوت که علامه معتقد است انسان معنای زندگی را کشف می‌کند، اما هایدگر می‌گوید دازاین معنای زندگی را جعل می‌کند. مبنای فکری علامه برای اثبات معنای زندگی قرآن و فطرت انسان است، در حالی که مبنای فکری هایدگر وجدان و مرگ دازاین است.

کلیدواژه‌ها: معنای زندگی، هایدگر، علامه طباطبایی، دازاین، دین.

۱. مقدمه

یکی از پرسش‌های اساسی که در طول زندگی روزمره برای هر انسان متفکر پیش می‌آید این است که چرا باید زندگی کرد؟ آیا زندگی ارزش زیستن دارد؟ سؤالاتی از این قبیل تحت عنوان معنای زندگی مورد بحث قرار می‌گیرند. برخی فیلسوفان با توجه به مکاتب فکری خود و رویکرد فلسفی متفاوت، تلاش نموده‌اند تا مختصات یک زندگی معنادار را تبیین کنند. در عصر کنونی که مشخصه اصلی آن، بحران معنا و معنویت است، پرداختن به مبحث معنای زندگی اهمیت زیادی دارد. در رویارویی با پرسش معنای زندگی سه دیدگاه عمده وجود دارد: دیدگاه نخست از آن نهیلیست‌ها است که با بی‌معنا دانستن زندگی و عبث و بی‌غایت دانستن جهان هستی ارزشی برای زیستن قائل نیستند. از نظر آنها تمام ارزش‌ها و عقاید دینی و سنتی بی‌اساس است. برخی از پیروان این گرایش معتقدند که حتی اگر خدایی هم وجود داشته باشد، شرایط بشری دارای امری ذاتی است که رشد معنا را نفی می‌کند، به سبب اینکه انسان همیشه و بطور ثابت ناراضی است؛ یا هنوز چیزی که در پی آن هست را به دست نیاورده است و یا اینکه با آنکه به آن دسترسی پیدا کردیم، هنوز در ملال هستیم (Metz, 2001, p15). برعکس این گروه، پیروان

طبیعی انگاری معتقدند که زندگی معنادار است و شرایط لازم و کافی جهت دستیابی به معنای زندگی در این جهان مادی و جهانی که قابل شناخت به واسطه علوم بشری است؛ وجود دارد (Metz, 2007, p203). دیدگاه سوم که مقبول اکثر متفکران و فلاسفه است، دیدگاه فراطبیعت باوری است. آنها معتقدند که زندگی فرد به سبب ارتباط خاصی که با قلمرو فراطبیعی دارد معنا دار و دارای غایت است که خود این دیدگاه به دو نظریه محض خدامحوری و روح محوری تقسیم شده است (Metz, 2001, p5). مهم ترین و قابل قبول ترین تفسیر از معنای زندگی، تفسیر خدامحوری بوده که نظریه هدف الهی است؛ طبق این نظریه زمانی زندگی انسان معنادار می شود که هدفی که خداوند برای جهان در نظر گرفته است، محقق شود. بر این اساس لحظه به لحظه زندگی معنادار است و بر انسان لازم است که فعالانه در زندگی خودش معنایی کند. علامه طباطبایی ضمن بیان ارتباط مستقیم و عمیق بین دینداری و معنای زندگی معتقد است: چون انسان در زندگی هدفی به جز رستگاری و سعادت ندارد، پس مشخص نمودن معنای زندگی امری ضروری است.

در بین مکاتب قرون اخیر در غرب اگزیستانسیالیست ها با تمرکز بر وجود فرد، مسئولیت و انتخاب انسان، بیش از سایر مکاتب به این موضوع پرداخته اند. هایدگر که جزء متفکران برجسته این رویکرد فلسفی به حساب می آید بر تفکر بعد از خودش تأثیر زیادی داشته است. وی دغدغه های انسان و مقولات مهم زندگی او را به شیوه های مختلف بیان کرده است. وقتی هایدگر از مقولاتی همچون خدا، ساحت مقدس، وجود حقیقی، واقع بودگی و پرتاب شدگی و حالات گوناگون بشر از جمله سقوط، دلشوره، روزمرگی، تفاوت انسان اصیل و غیراصیل، سوال از حقیقت و توجه به شعر و تفکر اصیل معنوی، توجه به انسان به مثابه دازاین برای فهم معنای وجود و تاکید بر مسئولیت انسان در مقابل هستی اش و.... سوال می کند، همه این ها حاکی از این است

که برای فهم معنای زندگی انسان تلاش می‌کند تا معنای اصیل را بیابد (قربانی، ۱۳۹۳، ص ۳). ضرورت انجام این پژوهش به آن جهت است که موضوع معنای زندگی از چالش‌های مهم فکری انسان، به‌ویژه انسان معاصر است. با توجه به اهمیت این موضوع تلاش شده تا دو دیدگاه متفاوت و تاثیرگذار در اندیشه جهانی با محوریت علامه طباطبایی و هایدگر پرداخته شود. توجه هایدگر به معنای زندگی را می‌توان زمینه‌ای برای مقایسه اندیشه‌های وی با اندیشه‌های فیلسوفان مسلمان دانست. با این تفاسیر نگارنده مقایسه دیدگاه هایدگر و علامه در مسأله معنای زندگی را واجد اهمیت خاصی دانسته و در این نوشتار بدان پرداخته است.

در معنای زندگی مقالاتی نوشته شده که به چند مورد آنها اشاره می‌شود: مقاله‌ای از علی عسکری یزدی و همکارانش تحت عنوان «مرگ‌اندیشی و معنای زندگی در نزد هایدگر» نوشته شده است که به بررسی معنای زندگی و نقش مرگ در تفکر هایدگر از معنای زندگی اشاره کرده است. مصطفی خلیلی نیز مقاله «معنای زندگی از نگاه علامه طباطبایی» را نوشته است که به نظرات علامه پرداخته است. قدرت الله قربانی نیز در مقاله‌ای با عنوان «هایدگر و جستجوی معنای زندگی» به دیدگاه هایدگر و نقد آن در این مقوله توجه کرده است. سید مرتضی حسینی شاهرودی و همکاران مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی رابطه خدا و آفرینش با «معنای زندگی» با تأکید بر دیدگاه علامه طباطبایی» نوشته‌اند که در این مقاله به معنای زندگی را با توجه به مبذئ الهی پرداخته‌اند.

در هیچ کدام از این مقالات به تطبیق نظر علامه با هایدگر نپرداخته‌اند؛ نوآوری مقاله حاضر تطبیق نظر علامه با هایدگر است که هر دو به نوعی دغدغه معنای زندگی را داشته‌اند.

۲. مقصود دو فیلسوف از معنای زندگی

فیلسوفان معاصر «معنا» (meaning) را به معانی مطلوب، غایت و هدف بکار می‌برند. معادل واژه این کلمه در فارسی «هدف» یا «خواسته» است و زمانی که از معنای زندگی سخن می‌گویند مقصود «هدف زندگی» است. در جهان غرب معنا بیشتر معادل ارزش، هدف، کارکرد یا نقش به کار می‌رود (بیات، ۱۳۹۰، ص ۶۴). معنای «هدف» از پرکاربردترین معانی بوده که هم الهی - دانان ادیان یکتاپرستی و هم فیلسوفان تحلیلی برای معنای زندگی به حساب آورده‌اند (بیات، ۱۳۹۰، ص ۵۵). بدون شک با مشخص شدن هدف زندگی، ارزش داشتن و کارآیی آن نمایان می‌شود. پس در بحث معنای زندگی می‌توان گفت که تفاوت چندانی بین معنای هدف با ارزش و کارکرد وجود ندارد. فرض تفاوت داشتن این دو معنی تاثیر چندانی در سرنوشت بحث نمی‌تواند داشته باشد؛ به سبب اینکه هدف و ارزش متلازمند. به نظر می‌رسد که از نظر علامه، زندگی که هدف الهی از آفرینش انسان را دنبال کند، زندگی ارزش‌مندی است. بنابراین می‌توان منظور از معنای زندگی، همان هدف زندگی را به‌شمار آورد. بعلاوه مقصود علامه در بحث معنای زندگی، هدف زندگی است، هرچند که در نوشته‌های ایشان، به کارگیری واژه معنای زندگی معمول ناست، ولی با دقت در سخنان ایشان مشخص می‌شود که منظورشان از هدف و مقصد در زندگی همان معنای زندگی است و لازمه تفسیری که علامه از هدف اراده می‌کند، معناداری زندگی است.

محور نظام فکری هایدگر وجودشناسی بنیادی و مسأله انسان به مثابه دازاین است و این خود حاکی از اهمیت جایگاه اصلی انسان در نظام وجودی جهان بوده و از این رو از دیدگاه هایدگر معنای زندگی حائز اهمیت است. «دازاین» (Dasein) واژه آلمانی به معنی «وجود» (Existence)، یکی از مفاهیم بنیادی در فلسفه هایدگر است. قبل از هایدگر نیز از این کلمه استفاده شده

بود،^۱ ولی هایگر تلقی جدیدی از آن ارائه داد. وی هستی خاص انسان را با اصطلاح دازاین معلوم کرد. نزد هایدگر دازاین با زمان‌مندی خود قابل شناخت است و تجلی‌بخش معنای وجود در زمان است. دازاین وجود آدمی است از آن جهت که نگران وجود خویش است با همه وجود-های دیگر فرق دارد. آنچه ما هستیم، در روزمرگی متوسط ما، تعریف دازاین از نظر هایدگر است. هانری کربن آن را به واقعیت بشری ترجمه کرده است (ریکور، ۱۳۶۸، ص ۲۸۲). دازاین هایدگر شناخت وجود را تنها از طریق دازاین امکان‌پذیر می‌داند، یعنی در فلسفه هایدگر نوعی انسان‌شناسی بنیادی تاسیس می‌شود که علاوه بر اینکه مقوم هستی‌شناسی است تلاش می‌کند تا اکثر اوصاف وجودی انسان را شناسایی و تحلیل کند. در این تحلیل، مختصاتی مثل هر روزگی، زمان‌مندی و جهان‌مندی و عافیت طلبی و همانند آن را بررسی می‌کند و نتیجه می‌گیرد که انسان با جهان پیرامون خود ارتباط ذاتی دارد و شناخت جایگاه حقیقی انسان و اوصاف وجودی انسان با شناخت این امکان‌های وجودی ممکن است. پس می‌توان گفت معنای زندگی انسان وابسته به جهانی است که در آن زندگی می‌کند؛ اگر در این جهان دنباله‌رو و مطیع دیگران باشد، زندگی بی‌معنایی دارد ولی اگر وابسته و پیرو دازاین‌های دیگر نباشد، زندگی اصیل و معناداری خواهد داشت.

---

۱. برخی از فیلسوفان آلمانی واژه دازاین را به معنای وجود هر موجود به کار برده‌اند. این واژه قبل از هایدگر در فلسفه هگل به معنای وجود (existence) مود استفاده قرار گرفته است و در انگزیستانسیالیسم به معنای بودن در جهان (being-in-the-world) در نظریات یاسپرس و هایدگر به معنای وجود انسانی (human existence) و بودن انسان در جهان (the being of man-in-the-world) به کار رفته است. به کارگیری دازاین توسط هایدگر بدان دلیل است تا به تجربه وجودی که مختص به انسان است اشاره کند.

۳. تبیین علامه بر غایت‌مندی و معناداری هستی انسان و جهان

از نظر علامه بین آفرینش جهان و معنای زندگی قطعاً رابطه‌ای محکم وجود دارد و در این مورد می‌گوید: «انسان تا درباره علت اصلی این عالم مشهود، که خود یکی از اجزای آن است، حکم منفی یا مثبتی صادر نکند، در جستجوی آرام و قرار نمی‌گیرد؛ زیرا عقیده دارد سعادتش با اثبات یا نفی این علت فاعلی، که خدا نام دارد، اختلاف جوهری می‌یابد؛ زیرا فرق است بین انسان خداشناسی که برای عالم، خدای حی و علیم و قدیری قائل است، که ناچار باید در برابرش خضوع کرده و تسلیم شود، با زندگی انسانی که عالم را بیهوده و بی‌مبدأ و بی‌منتهی می‌داند و مرگ را باعث فنا و بطلان خود می‌داند و کار انسان را همچون حیوان، پرداختن به شهوت و غضب و تمایلات شکم و فرج می‌داند» (طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۱۰، ص ۲۷۲). علامه در این عبارت بیان می‌کند که انسان فطرتاً حب ذات داشته و در جستجوی سعادت است که این سعادت با وجود و عدم خدا گره خورده است؛ زیرا اعتقاد سبب این می‌شود که انسان خود را مخلوق او دانسته و در جهت خواست و فرمان او در حرکت باشد، حرکتی که دربردارنده معنی زندگی است، ولی اگر به خدا معتقد نباشد، زندگی خود را عبث و بیهوده دانسته، چون با مرگ همه چیز فانی می‌شود. در جایی دیگر علامه طباطبایی یکی از ویژگی‌های آفریدگار را حکیم بودن می‌داند. این ویژگی یک‌صد بار در قرآن به خدا نسبت داده شده است و این مقام تنها منحصر به خداوند و یا قرآن می‌باشد. در مورد معنی حکیم بودن خداوند علامه عبارت‌های مختلفی آورده است مثل محکم‌کاری (طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۶۸). اداره کردن امور خلق به شکلی که به هدف شایسته نائل شوند (همان، ج ۳، ص ۹۶). باطل نبودن کار (همان، ص ۲۱۲). کسی که کار بیهوده و گراف انجام نمی‌دهد (همان، ج ۵، ص ۱۲). یکی از مهم‌ترین مباحث فلسفی این است که آیا خداوند معنا و هدف و غایت دارد یا خیر؟ از نظر علامه، پیوند روشنی بین فرض

وجود خدا و خالق بودن او با هدف دار بودنش وجود دارد. بر اساس خداشناسی توحیدی، جمیع ماسوی‌الله مخلوق خدا است و در همه ادیان الهی اندیشه خلقت دارای اهمیت است و از ملزومات مفهوم «موجود کمال مطلق» است. شأن خالقیت، نشان برتری، مالکیت و سروری او بر تمام مخلوقاتش است و هر آنچه غیر خداست در وجود متکی به او است (همان، ج ۱۱، ص ۱۰۸-۱۰۷).

از نظر علامه موجوداتی که در جهان هستند دائماً در حرکتند و این موجودات علاوه بر اینکه به علت فاعلی یا محرک نیاز دارند به علت غایی یا مقصد و هدف هم نیازمندند، زیرا از نگاه فلسفی، بخت و اتفاق، چه از سمت علت فاعلی و چه از سمت علت غایی ممکن نیست. بنابراین هر حرکت و فعلی، اعم از ذی‌شعور و غیر آن، به طرف غایت و هدفی در حرکت است تا نقص متحرک برطرف شود (طباطبایی، ۱۳۸۵، ص ۹۱-۹۳). پس از نظر ایشان جهان، به منزله مجموع مخلوقات خداوند، روبه‌سوی مقصدی دارد که مطابق با اخبار دینی، مقصد مورد نظر معاد است (همان، ص ۹۴-۹۵). به عبارت دیگر می‌توان گفت که هر حرکتی الزاماً دارای غایتی بوده، که متحرک به واسطه آن به کمال می‌رسد و اگر حرکت بی‌غایت باشد به سکون تبدیل می‌گردد و نبودن غایت، سبب می‌شود که نه محرک به تحریک دست بزند و نه متحرک حرکت کند. لذا می‌توان گفت که علت غایی حرکت، غایت حرکت می‌باشد، مگر حرکت عرضی، که در آن صورت‌های گوناگون بر ماده حلول می‌کند و زمانی که صورتی بر آن وارد شود صورت‌های دیگر را نمی‌پذیرد. بر اساس حکمت متعالیه، جهان مادی دارای حرکت جوهری هم هست که در این مسیر، لازم است که به وجود ثابت، یعنی عالم مجردات و وجود کامل بیانجامد. آن وجود تام و کامل مراد بالذات علل فاعلی می‌باشد (همان، ۱۳۶۲، ص ۱۸۰-۱۸۱). با توجه به مطالب گفته شده می‌توان گفت که هر فاعلی، فعلی که انجام می‌دهد دارای غایتی هست که علت غایی

فعل می‌باشد. زمانی که فاعلیت فاعل تام بوده، غایت متحد با فاعل است و در این صورت فعلا و ذاتا مجرد از ماده می‌باشد گاهی هم غایت با فاعل متحد نمی‌باشد مثل زمانی که فعل فاعل جوهری باشد که به ماده وابسته است یا دارای حرکت عرضی باشد (همان، ص ۱۸۲-۱۸۱). پس می‌توان نتیجه گرفت که از نظر علامه طباطبایی حکیم بودن خدا به معنای این است که همه اموری که از او سر می‌زند هدف و غایت دارند.

۴. نقد مابعدالبیعه سنتی از دیدگاه هایدگر

هایدگر بر این باور است که دست‌یابی به معنای زندگی مشروط به نقد معنای مدرن زندگی است، وی اساساً بر معنای جعلی، که اندیشمندان مدرن برای زندگی انسان تدارک دیده‌اند انتقاداتی دارد، این نقد از این نظر حائز اهمیت است که درک نظر هایدگر راجع به معنای زندگی بدون نقد و گذشت او از مدرنیته و مابعدالطبیعه سنتی امکان‌پذیر نیست. با نفی سنت غربی، افق‌های تازه‌ای برای طرح سوال از معنای زندگی برای هایدگر فراهم می‌شود (قربانی، ۱۳۹۳، ص ۳). هایدگر معنای جعل زندگی مدرن را نمی‌پذیرد و ابعاد معرفت‌شناسی، هستی‌شناسی، اخلاقی و سیاسی جهان‌بینی مدرن را نقد می‌کند که بصورت خلاصه به این نقدها اشاره می‌شود: یکی از نقدهایی که از نظر هایدگر متوجه مابعدالطبیعه سنتی از زمان سقراط به بعد هست این است که به جای خود وجود، در پی موجودات بوده‌اند و معنای زندگی را فراموش کرده‌اند و همین، سبب انحراف در تفکر غرب شده است. از نظر هایدگر غفلت از وجود یعنی به جای حقیقت موجودات، خو موجودات را مطالعه کنند. از نظر او در این غفلت، خطای باطنی و صعوبت تأمل اصیل معنای وجود نیز بی‌تأثیر نبوده است. وی معتقد است که مابعدالطبیعه در حرمان و دوری از تجربه وجودی است به سبب اینکه موجودات را فقط با نظر به آنچه از وجود آنها ظهور یافته، متمثل می‌کند، ولی هیچ زمانی به این امر، که چه چیزی در موجودات است که

در عین ظهور، مخفی بوده، توجه نکرده است (پروتی، ۱۳۷۳، ص ۸۳). این غفلت تاریخی مابعدالبیعه باعث تغییر جایگاه پرسش اساسی زندگی آدمی شده است، به سبب اینکه به جای نگرش اگزستانسالیست و وجودی نگرش آنتیک موجودین نشسته است و انسان به جای اینکه به هستی شناسی بنیادین پردازد، برای شناخت موجودات تلاش کرده است. به همین سبب هایدگر چاره برنامه ریزی خود را گذشت از مابعدالطبیعه دانسته است، زیرا مابعدالطبیعه معرفتی مفهومی و حصولی است و ابزاری است که مانع تفکر در باب وجود است. از نظر او گذشت از مابعدالبیعه گذشت از غفلت نسبت به وجود است (همان، ص ۸۷). نقد دومی که هایدگر به جهان مدرن وارد کرده است به سبب حاکمیت تکنولوژی و بهره‌مندی انسان از آن، سبب سیطره انسان بر طبیعت شده است. انسان امروز از تکنولوژی خواهان سعادت دنیوی و معنوی است، لکن علم و تکنولوژی نه تنها هیچ گونه سعادت حقیقی را برای آدمی به ارمغان نمی‌آورد، بلکه به تمتعات مادی انسان و تخریب جهان طبیعی و ایجاد جهان مصنوعی منجر شده است، گویی انسان هیچ جایی در آن ندارد و خانه هستی‌اش را گم کرده و تقدیر اساسی‌اش را دیوانه‌وار به سدت تکنولوژی و علم سپرده است. لذا اختیار انسان در دستان خودش نیست. در این صورت در مورد معنای حقیقی زندگی انسان می‌توان صحبت کرد (قربانی، ۱۳۹۳، ص ۵).

نقدهایی که هایدگر گفته یعنی غفلت از وجود و سیطره تکنولوژی و علم مدرن سبب بی‌معنایی زندگی انسان معاصر شده است، خود این تفکر سبب شد که هایدگر تلاش کند با طرح هستی شناسی بنیادی به زندگی معنای جدیدی بدهد.

۵. تبیین هایدگر در باب معناداری زندگی

یکی از اصول اندیشه هایدگر پرسش از وجود است که او را در یافتن معنای زندگی کمک می‌کند. هایدگر به زندگی نگرش وجودشناسانه دارد، یعنی اینکه بدون فهم حقیقی از معنای

وجود، نمی‌توان برای زندگی بنیان مطمئنی یافت. از این‌رو در فلسفه هایدگر از معنای هستی پرسش شده است و با معین شدن معنای هستی می‌توان به فهم معنای حقیقت دسترسی پیدا کرد (Heidegger, 1926, p19). هایدگر به هستی توجه دارد نه موجوداتی که از هستی بهره برده‌اند. از نظر او هستی آن است که به هستندگان هستی می‌بخشد به جای اینکه نیست باشند. از نظر او هستی یک معماست و باید راهی پیدا کرد تا آن را فهمید و ما تنها با هستندگان سپری می‌کنیم. درست است که هستی برای ما معما است، ولی بدون نسبت‌مان با هستی و بدون این معما و بدون فکر کردن به هستی، انسان نمی‌شویم، یعنی فقط از راه شناخت هستی انسان هستیم (احمدی، ۱۳۸۲، ص ۲۲۶). گفته شد که یکی از تلاش‌های فلسفه هایدگر پاسخ به پرسش از معنای هستی بوده و انسان نقطه آغازین برای پاسخ به پرسش فوق است؛ یعنی اینکه آن هستی‌ای که باید با توجه به موجود بودنش از او پرسش شود، آن همان پرسشگر یا انسان (دازاین) است. از آنجا که انسان آزادی و مسئولیت و گشودگی دارد، این سؤال که او کیست برای او گریز ناپذیر است (مک کواری، ۱۳۷۶، ص ۳۳-۳۹). جواب هایدگر به این امر که انسان یا دازاین چه معنایی دارند، زمینه را برای تبیین دیدگاهش در رابطه با معنای زندگی مهیا کرده است. به همین جهت، اول تلاش می‌کنیم تا از دازاین (انسان) تحلیلی ارائه دهیم.

نقطه شروع تفکر هایدگر دازاین است و مراد او از دازاین توجه به انسان است. از نظر هایدگر یگانه هستند بر روی زمین که در مورد هستی‌اش سوال می‌کند دازاین است (احمدی، ۱۳۸۲، ص ۲۵۰). یعنی دازاین علاوه بر اینکه هست، بلکه از آنکه او کیست هم آگاه است و تنها اوست که وجود دارد. هایدگر بودن دازاین در این جهان را کاملاً تصادفی به حساب می‌آورد و در این مورد می‌گوید: «دازاین به هستی پرتاب شده است» (احمدی، ۱۳۸۲، ص ۳۰۸). از نظر او ما بدون اینکه کسی از ما نظر خواسته باشد و بدون مقدمه به این جهان آمده‌ایم و ناگهان می‌بینیم که

وسط دنیا پرتاب شده‌ایم. هایدگر انسان را همانند یک توپ می‌داند که ناگهان به این جهان پرتاب شده است و چاره‌ای برای او نمی‌ماند (مگی، ۱۳۷۴، ص ۱۲۹). هایدگر معتقد است هیچ زمانی دازاین در هستی خود تام و نهایی نیست، یعنی خودش دارای ماهیت ثابت و مقدم نیست بلکه وجود دازاین همیشه بر ماهیت خودش مقدم است. به همین جهت وجود او همیشه در مسیر شدن، بودن و صیروت است و هیچ وقت توصیف کاملی نمی‌توان از آن ارائه داد.^۱ همان‌طور که به جلو حرکت می‌کند، به امکانات وجودی خود تحقق بخشیده و سبب شکل‌گیری چستی و ماهیت خودش می‌شود و در واقع می‌توان گفت چستی دازاین در وجودش نهفته است (Heidegger, 1926, p67-68). دازاین دارای پیش‌فهم‌هایی است که همه چیز از جمله خودش و جهان را بر اساس این پیش‌فهم‌ها می‌فهمد و بدون این پیش‌فهم‌ها هیچ‌گونه توانایی ندارد (احمدی، ۱۳۸۲، ص ۴۲). در این فرایند آن چیزی که مهم است در راه بودن دازاین است و صرفاً مقصد خاص داشتن و تلاش برای دستیابی به آن مطرح نیست (مک کواری، ۱۳۷۶، ص ۴۲). آنچه باعث معناداری انسان هایدگر می‌شود «در جهان بودن» است. هایدگر بیان می‌کند که ذات اندیشنده، حتی اگر وجود داشته باشد، بدون وجود جهان خارج و بودن در جهان خارج،

^۱. یکی از قدیمی‌ترین مباحث فلسفه بحث تمایز وجود از ماهیت می‌باشد به این شکل که زمانی که با قضیه ای روبرو می‌شویم مثل «کتاب هست» در این قضیه حکم جدایی هستی از ماهیت با تحلیل عقلی صورت می‌گیرد ولی در عالم خارج یک چیز بیشتر نیستو آن هم کتاب است. در برابر این سوال که آیا این شیء خارجی در بین فیلسوفان اسلامی بالاخص ملاصدرا، اصالت وجود یا ماهیت مطرح می‌شود. در میان فیلسوفان اگزیستانسیالیست‌ها از این موضوع بعنوان تقدم وجود بر ماهیت بحث می‌شود. و در تاریخ فلسفه غرب گاهی اندیشه اصالت تقدم وجود و زمانی نیز اندیشه تقدم ماهیت حاکم می‌شد؛ هایدگر از انضمامی بودن وجود دفاع کرده است و آن را تقدم می‌پندارد و در برابر آنچه که اصالت ماهیت فلسفه هگل نامیده می‌شود آغاز شده است (Macquarrie, 1985, p 62).

شخصیت دازاین و جهان تفکیک‌ناپذیر هستند و هایدگر این مسأله را با تعبیر در-جهان-بودن مطرح می‌کند (Young, 2003, P110-108). از نظر وی دازاین با « در-جهان-بودن » معنی پیدا می‌کند. دازاین از نوع نگرشی که به موجودات غیرانسانی، که پیرامون او را گرفته‌اند، مفهوم جهان را پدید می‌آورد. موجودات غیرانسانی که پیرامون ما هستند وسیله و ابزاری هستند که ما از طریق فهم ابزار و وسایل به هستی خود جهان دست می‌یابیم (کوروز، ۱۳۷۶، ص ۴۴). هایدگر معتقد است که تنها موجودی که از نسبت خودش با وجود و از حقیقت وجود پرسش می‌کند انسان است و تفکر کردن انسان نسبت ذات او را با خودش آشکار می‌کند (Heidegger, 1996, p217). بنابراین از دیدگاه هایدگر تفکر و تأمل در زندگی خود دال بر معناداری زندگی می‌باشد. در مورد هدف از آفرینش انسان بین دو فیلسوف اختلاف عقیده وجود دارد، از دیدگاه علامه، آفرینش و آمدن انسان هم از نظر نظم فاعلی و هم غایی تصادفی نیست؛ انسان بدون برنامه به این جهان نیامده است، بلکه با برنامه و براساس حکمت آفریده شده است. این جهان معلول است. معلول بدون علت فاعلی و غایی نمی‌تواند باشد. خداوند به تعبیر فلاسفه، علت العلل، محرک اول، فاعل و خالق مخلوقات است و از خلق مخلوقات از جمله انسان هدف داشته است. از آنجا که هایدگر انسان را در جهان‌بینی حاضر می‌بیند علت غایی را انکار می‌کند نه علت فاعلی را. آن چیزی که هایدگر منکر آن است شکل‌گیری جهان و فرایند آن نیست بلکه مقصد معین نداشتن جهان است. وی معتقد است دازاین تصادفی به این دنیا پا گذاشته است و او را موجودی پرت شده در جهانی بی‌معنا بحساب می‌آورد. وی برای جهان علت غایی قائل نیست و معتقد است جهان به‌سوی هدف یا مقصد مشخصی در حرکت نیست و انسان برای کسب معنای خاص و از قبل مشخص شده به این جهان نیامده است. با توجه به مطالب بیان شده به‌نظر می‌رسد که از نظر علامه معنای زندگی را باید کشف کرد، یعنی زندگی انسان معنادار است؛

باید این معنا کشف شود، ولی هایدگر معتقد است باید معنای زندگی را جعل کرد زیرا جهان ذاتاً معنایی ندارد. آمدن دازاین به این جهان تصادفی است و خود انسان باید معنای زندگی‌اش را جعل کند. انسانی که هایدگر به رسمیت می‌شناسد، اگرچه از نظر شرافت و برتری نسبت به سایر موجودات رجحان دارد، ولی فراتر از حد زمینی بودن نمی‌رود. پس می‌توان گفت انسان مورد نظر هایدگر با تمام ویژگی‌هایش انسانی سکولاری است، در صورتی که از دیدگاه علامه ابعاد چندگانه انسان از چند بعدی بودن او حکایت می‌کند که در بعدی مثل غرایز با حیوانات مشترک است و بعد فطری به همه موجودات از جمله حیوانات قابل تمایز است و همین بعد انسان است که بدنبال عالم ماوراء و هدف زندگی می‌گردد.

۶. ارتباط معناداری و خدا در مکاتب غربی

آیا اعتقاد به دین و خدا زندگی انسان را به‌سوی هدف‌مندی سوق می‌دهد و آیا اعتقادات دینی سبب خلق تفکر و اندیشه‌ای می‌شود که آدمی را از بیهودگی و پوچی رها کند؟ در پاسخ به این سوالات سه رویکرد کلی در آثار فلاسفه غربی به قرار ذیل قابل ملاحظه است: رویکرد اول از آن فیلسوفانی است که به معنای زندگی با رویکردی فراطبیعت‌گرا نظر دارند و اغلب معنای زندگی را پیرامون محور دین الهی شکل داده‌اند و معتقدند بدون دین، زندگی انسان بی‌معنا است. فیلسوفان نظریه‌پرداز در این حوزه، عامل اساسی معنای زندگی را دو مفهوم «خدا» و «جاودانگی نفس» یا یکی از آنها به‌شمار می‌آورند.

رویکرد دوم از آن فیلسوفان طبیعت‌گرا یا سکولار است که در جستجوی معیاری غیردینی برای معنای زندگی انسان هستند. برخی از افراد این گروه همچون برتراند راسل بر این باورند که معیارهایی مثل اخلاقی زیستن، خدمت به هم‌نوع و رسیدن به قدرت و شهرت می‌تواند معنای مناسبی برای زندگی انسان باشد (بیات، ۱۳۹۰، ص ۸۲).

اگزیستانسیالیست‌ها خود سه گروهند: الحادی، خدا‌باور و خنثی. برخی از آنها همچون سارتر سرمنشأ اصالت انسان را در تلاقی آگاهی انسان با عالم خارج و برخورد پدیدارشناسانه با آن می‌دانند و برای دین در زندگی انسان نقشی قائل نیستند. گروه دوم مثل کی‌یرکگور جنبه روحانی انسان را مورد توجه قرار می‌دهند و مهم‌ترین مرحله زندگی انسان را مرحله ایمانی به‌شمار می‌آورند (ژان وال، ۱۳۷۵، ص ۱۲)، و وجود خدا در زندگی را سبب معنایی زندگی می‌دانند.

علامه طباطبایی در تبیین دیدگاه اگزیستانسیالیست‌های الحادی معتقدند: انسان‌ها برای فرار از مسئولیت‌هایی که دین در زندگی اجتماعی و شخصی آنها قرار داده به بی‌معنایی زندگی تمایل پیدا می‌کنند. وی برخلاف این رویکرد معتقد است انسان مسئولیت‌پذیر، هیچ‌گاه خلقت عالم هستی و حیات انسانی را بی‌معنا، عبث و بی‌هدف نمی‌داند؛ به دلیل اینکه غایت بخشی، هدف اساسی دین است. «دین در زمینه پیوندی که میان زندگی اجتماعی انسان و پرستش خدای متعال داده است، در همه اعمال فردی و اجتماعی برای انسان مسئولیت‌بخشی ایجاد کرده، انسان را در همه حرکات و سکناات خود مسئول خدای متعال می‌داند» (طباطبایی، بی‌تا، ص ۷).

مسئولیت‌هایی که با تعهد به آنها غایات و خیرات حکیمانه موردنظر الهی قابل وصول است. دین قابل مقایسه با مقررات اجتماعی نیست به سبب اینکه دین مجموعه‌ای از دستورات و عقاید اخلاقی و عملی بوده که خداوند به وسیله پیامبران برای هدایت انسانها نازل کرده است. شناخت این عقاید و عمل به دستورات باعث خوشبختی انسان در این جهان و سعادتش در جهان دیگر می‌شود (همان، ص ۹). پس از نظر علامه آنچه زندگی انسان را معنادار و ارزشمند می‌کند حرکت کردن او در مسیری است که خداوند برای بشر مقدر کرده است.

۷. خدا در فلسفه هایدگر

برعکس علامه، هایدگر معتقد است که خدایان در زندگی انسان نقشی نداشته و غایب هستند و انتظار بازگشت خدایان و باز شدن ابواب مقدس، فقط با فراخوانی شعرای حقیقی و متفکران امکان دارد. به جهت اینکه به‌سوی عالم قدس راه دارند و با وجود نسبتی که حاصل می‌کنند، امکان مکاشفه و گشودن ابواب مقدس را ایجاد می‌کنند. به همین جهت از نظر هایدگر، تنها شاعر می‌تواند به این پرسش ما که خدا کجاست؟ پاسخ دهد. و فقط او است که می‌تواند با ما از راز امر قدسی سخن بگوید و از خدا و ایزدیان به ما خبر دهد. به همین دلیل او به کلمات خاص هولدرین^۱ توجه کامل داشته و خودش را تنها مفسر و شارح چیزی می‌داند که شاعر می‌گوید (بیمل، ۱۳۸۱، ص ۱۴۴). هایدگر کلمات استفاده شده در شعر هولدرین را تفسیر کرده و تلاش می‌کند معنی نواز ایزدیان و خدا ارائه دهد. وی از واژه‌هایی مثل، خدا، خدایان، راز، قدس، وارستگی و عوالم قدس صحبت می‌کند که این واژگان می‌توانند در ادبیات هایدگر معنایی ویژه داشته باشند، برای نمونه خدایی که مد نظر هایدگر است، خدای مابعدالبعی سنتی و خدای مسیحی نیست، به سبب اینکه او این سخن نیچه، که خدا مرده است و دیگر کارآیی ندارد را تصدیق می‌کند. هایدگر به خدایانی با معنای خاص خودش نظر دارد که ممکن است شباهتی با خدایان هندو و یونان باستان داشته باشد. وی معتقد است که خدای دین‌ها، خدایی مقتدر می‌باشد که با گونه‌ای خواست قدرت شکل گرفته و متفاوت با امر قدسی است. امر مقدس همانند خدایی است که خواهد آمد، و خدایی که آشنایی با او نداریم و اقتدار و خواست او را

---

۱. یوهان کرسستین فریدریش هولدرین یکی از برجسته ترین شاعران آلمانی در قرن هیجدهم و نوزدهم بود. وی نقش موثری در تکوین ایدئالیسم آلمانی ایفا کرد و بر روی فلسفه هگل و شلینگ تاثیر گذاشته است. در شعر او، سرنوشت های فردوی و اجتماعی در خواهان هماهنگی تراژیکی می سوزد که خیلی کم حاصل می شود.

تجربه نکردیم، طرح می‌کند. بر همین مبنا وی بر این باور است که دیرزمانی است که روزگار قدسی به معنای خدای مسیحی به اتمام رسیده است و ما تنها منتظر خدایی دیگر هستیم، نیرویی که خبر از قدرت هستی آورد. اندیشه انسان نمی‌تواند هستی را تصور کند یا به دست آورد بلکه تنها امری است که اندیشه قادر است مرتبه آن را درک کند. اندیشه‌ها نه تنها دستاورد ما نمی‌باشند بلکه بر ما حاکم هستند و ما به طرف آنها می‌رویم (Heidegger, 1917, p6). وی بین خدایان، زمین، آسمان و آدمیان پیوند خاصی بوجود می‌آورد که در آن، زمین حد آسمان را و آسمان حد زمین را می‌سازد. او آدمیان را موجوداتی می‌داند که دارای محدودیت زمانی و میرا هستند و میرایان همیشه پذیرنده حکم مرگ و خدایان حکم جاودانگی هستند (همان، ص ۱۹۹). هایدگر به جهان طبیعی توجه دارد که در این جهان، آدمیان، زمین، آسمان و خدایان جزء مقومات آن می‌باشند. به همین جهت مفهوم دینی جهان آخرت برای وی معنایی ندارد. به سبب اینکه معنای جهان اخروی در زندگی مدرن وجود ندارد و ادعای نیچه در مورد مرگ خدا تنها اعلام به پایان رسیدن ذخایر معنوی ادیان توحیدی نبود، بلکه از مرگ تمام آرمان‌ها، بت‌ها، امور مقدس، هنجارها، نهایت‌ها و ارزش‌ها بود که اندیشه انسان برتر طرح شد که بر اساس آنها زندگی معنا بخش می‌شود (Heidegger, 1985, P 80).

در مسأله اعتقاد به خداوند ملاحظه شد که نمی‌توان به صورت قطعی موضع هایدگر را در این مورد بیان کرد. نوشته‌های او در مورد خدا مبهم و دوپهلو هست. در یک جا بیان می‌کند که خدا وجود دارد و تنها شاعر می‌تواند به سوال خدا کجاست پاسخ دهد و خود هایدگر هم مفسر سخن شاعر است. در جای دیگر دیدگاه‌های الحادی نیچه را می‌پذیرد. جیمز پروتی درباره اعتقاد هایدگر به خدا بیان می‌کند که نه خداپرستی و نه ناخداپرستی، هیچ کدام مورد توجه هایدگر نبوده، بلکه هر کدام ناشی از وضع متافیزیکی او بوده، که هایدگر از آن گذشته است. بدین

جهت وی تفکر خود را بعد از گذشت از مابعدالطبیعه «تفکر بی‌خدایی» نام نهاد به این معنا که چیزی از الوهیت نمی‌داند. بنابراین هایدگر در مورد خدا سکوت کرده و معتقد است که سکوت او بجا و درست بوده است (پروتی، ۱۳۷۹، ص ۱۲۶). با توجه به این سخن نباید در آثار هایدگر در جستجوی خدای مابعدالطبیعه و فیلسوفان باشیم، زیرا او در مورد این خدا سکوت کرده و به آن نپرداخته است. جان مک کواری نیز در این مورد می‌گوید: «هایدگر به خدایی شخصی، جوهری و بالاتر از زمان قائل نبوده است، ولی اگر منظور از خدا، خدای فوق شخصی بوده که در عوض جوهر بودن ظهور و تجلی دارد و حداقل از بعضی جهات دارای حیث زمانی است در این حالت می‌توان اظهار داشت فلسفه هایدگر خدا باورانه است (مک کواری، ۱۳۷۸، ص ۱۴۲-۱۴۱). پس هایدگر بصورت صریح خدا را انکار نکرده است، بلکه پرسش از وجود را مقدم دانسته و اثبات خدا را منوط به پرسش هرچه اصیل‌تر و عمیق‌تر از وجود کرده است و چون اصل موضوع خدا را در مابعدالطبیعه سنتی مورد تردید قرار داد، سبب شده که برخی وی را منکر و ملحد تلقی کنند. به هر ترتیب برخلاف دیدگاه علامه طباطبایی، که خدا را علت وجود جمیع موجودات می‌داند و وجود اوست که به زندگی انسان معنی می‌دهد و این جهان و آدمی چون مخلوق خدایند قطعاً دارای هدف بوده و معنادار هستند، هایدگر به نقش خدا در زندگی انسان تلویحاً یا تصریحاً نپرداخته است. تفسیری که هایدگر از خدا ارائه می‌دهد پدیدارشناختی است و معتقد است که خدا را باید در درون خود جستجو کرد به همین جهت به خدای شاعران توجه کرده است.

۸. ارتباط معناداری زندگی و خدا در نگاه علامه

یکی از صفات خدا حکیم می‌باشد که بیست بار در قرآن تکرار شده است و هم برای خدا و قرآن و انسان به کار رفته است، ولی واژه حکیم که صدمبار در قرآن به کار رفته است، تنها به خدا

بررسی مقایسه‌ای معنای زندگی از دیدگاه علامه طباطبائی و مارتین هایدگر / عسگری بابادی؛ خوشخو / ۳۹۵

و قرآن نسبت داده شده است. علامه طباطبائی با استفاده از صفت حکیم بودن خداوند معنای زندگی را اثبات کرده است که آن را به شکل استدلالی بیان می‌کنیم.

مقدمه اول: خدا حکیم است. علامه در معنای حکیم بودن (طباطبائی، ۱۳۹۱، ج ۲، ص ۳۶۸، ۳۷۷: ج ۳، ص ۹۶، ۲۱۲، ۲۲۸: ج ۱۴، ص ۲۶۸). خداوند عبارات متعددی بیان کرده است که یکی از آن معانی آن است که حکیم کسی است که کارش بیهوده و گزاف نیست (طباطبائی، ۱۳۹۱، ج ۵، ص ۱۲).

مقدمه دوم: نظام تکوین خدا، هدف‌مند و غایت‌مند است؛ انسان نیز جزئی از این نظام است. خداوند از یک طرف به انسان عقل داده که در کارکرد نظری‌اش این معناداری را کشف کند، و از سویی دیگر به واسطه نظام تشریع انسان را هدایت کرده است. مسئولیت انسان با توجه به دو عنایت الهی، عقل و انبیاء، تعریف می‌شود و چون نظام تکوین و تشریع هماهنگ است و نظام تشریع منطبق بر تکوین و نیازهای واقعی است نه عواطف و میل این و آن. پس خدا اولاً آزادی و اختیار و قدرت انتخاب آگاهانه و ثانیاً عقل عملی داده که انسان این معناداری را در زندگی خود تحقق و جاری کند و عملش را با نظام تکوین و تشریع هماهنگ کند (طباطبائی، ص ۱۲-۱۵).

از نظر علامه دین در سه بخش عقاید و اخلاق و عمل است که در قسم اول با مراجعه به عقل، متوجه می‌شویم که این نظام هستی با همه پیچیدگی‌ها و راز و رمزهاش تصادفی به وجود نیامده است و حتما دارای آفریننده‌ای است که آن را عبث و بیهوده نیافریده است. در بخش دوم، یعنی اخلاق، دین به ما یاد می‌دهد که در زندگی صفات پسندیده را انتخاب کنیم و خصلت‌های نیکو مثل: خیرخواهی، مهربانی، خوشرویی و..... را بکار گیریم. و در بخش عملی، دین از ما می‌خواهد که در زندگی اعمال صالح و خیر انجام دهیم و از کارهای فاسد پرهیز کنیم و این دستورات را

دین آورده و انسان را دعوت به آن می‌کند. پس پذیرش و رعایت آنها وسیله سعادت و خوشبختی انسان است؛ زیرا سعادت جز این معنی ندارد (طباطبایی، بی تا، ص ۱۱-۱۰). جامعیت دین و دربرگرفتن تمام ابعاد زندگی بهترین دلیل بر هدف‌مندی و معناداری زندگی می‌باشد. از آنجا که تمدن مدرن بیش از حد به نیازهای مادی و دنیوی انسان توجه می‌کند و زندگی اخروی و معنوی انسان مورد غفلت واقع شده، به همین سبب خوشبختی و سعادت در دنیای امروز گم شده است. اسلام کامل‌ترین و جامع‌ترین دین است که از طرف خداوند توسط آخرین نبی برای بشر ارسال شده که هماهنگ با سرشت و فطرت بشر بوده و برای نیازهای ثابت زندگی بشر، احکام فقهی ثابت و برای نیازهای نیازهای متغیر احکام فقهی متغیر پیش‌بینی کرده است (همان، ص ۹۴-۱۰۵). بنابراین هر فردی باید هدف زندگی خود را در راستای آموزه‌های دینی ساماندهی کند، یعنی هدف‌های جزئی و مقطعی‌اش هم جهت با هدف نهایی معین شده در آموزه‌های دینی باشد. علامه طباطبایی با توجه به آیات قرآنی و آموزه‌های دینی اهداف مهمی برای زندگی قائل است که به آنها اشاره می‌شود:

الف. آزمایش: از نظر علامه خلقت انسان امتحانی است که خوب و بد متمایز از هم باشند. هدف خلقت انسان نیکویی عمل اوست؛ ولی حسن عمل خودش مطلوب نیست، بلکه هدفی است برای مطلوب بالذاتی که «حیات طیبه» می‌باشد و خالی از نقص و لغو و تأثیم» (طباطبایی، ۱۳۹۱، ج ۱۹، ص ۳۵۰).

ب. عبودیت: مهم‌ترین آیه در قرآن درباره معنای زندگی «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ» (ذاریات / ۵۶)؛ از نفی و استثنایی که در آیه آمده است می‌توان نتیجه گرفت که هدف خلقت در عبادت و بندگی منحصر می‌شود (همان، ج ۱۸، ص ۳۸۶).

ج. پرستش: توجه انسان به خدا سبب رسیدن او به خداست و از راه پرستش و عبادت امکان پذیر است (همان، ۱۳۸۳، ص ۱۸۷-۱۸۸). عبادت یعنی اعمالی که بنده به واسطه اعضا و جوارح خودش انجام می‌دهد همچون نماز. غرض آفرینش به اعمال عبادی تعلق گرفته است ولی این غرض برای غرض بالاتری یعنی بندگی و ذات عبودیت بنده در برابر رب العالمین می‌باشد (همان، ۱۳۹۱، ج ۱۸، ص ۳۸۸).

د. معرفت خدا و تقرب: از نظر علامه عقل و خردورزی ما را به سوی پیروی از حق فرا می‌خواند نه به سمت انواع دل‌خواه شهوت‌رانی و خودبینی و خودخواهی. انسان در اثر تزکیه و تهذیب نفس به درکی می‌رسد که تنها واقعیت اصیل و زوال ناپذیر را خداوند می‌داند و همین در پیش گرفتن راه خداشناسی سبب رستگاری و سعادت‌مندی انسان می‌شود (همان، ۱۳۸۶، ص ۱۹۸-۲۰۰).

با توجه به مطالب گفته شده می‌توان گفت که هدف از آفرینش انسان این است که با اختیار خود راهی که به سوی مقصد می‌رسد را انتخاب کند و در این راه مورد آزمایش و ابتلاء قرار گیرد و اگر سربلند از این مسیر پر پیچ و خم بیرون آید، پاداشش قرب و نزدیکی به معبود است و این قرب الهی پس از مرگ و در قیامت اتفاق می‌افتد. هایدگر هم معتقد است که مرگ دازاین روزی فرا خواهد رسید، وی بین معنای زندگی و اندیشیدن به مرگ ارتباط برقرار کرده است و بر همین اساس دازاین را به دازاین اصیل و غیراصیل تقسیم می‌کند و مرگ اندیشی را به دازاین اصیل اختصاص می‌دهد و یکی از نمادهای زندگی اصیل را مرگ اندیشی می‌داند.

از دیدگاه هایدگر یکی از ویژگی‌های دازاین این است که وجودش برای خودش مسأله می‌باشد و به‌طور اساسی یکی از دغدغه‌های آن انتخاب زندگی پیش‌روی اوست و این انتخاب زمانی قابل فهم می‌باشد که مفهوم اصالت فهمیده شود. انسان نقش‌های متفاوتی در زندگی بر عهده

می‌گیرد و هایدگر بر این باور است که در همه این نقش‌ها او منطبق با عرف عام و غیر انتخاب عمل می‌کند و همه آن ملاک‌ها و موادی که پذیرفته است در واقع آنها را به واسطه دیگران پذیرفته است به بیان هایدگر انسان تحت سلطه دیکتاتوری دیگران است (Young, 2003, p.112-113). از دیدگاه هایدگر دازاین با دو تضاد روبروست: از یک جهت بخاطر دل مشغولی‌ها و فعالیت‌های مختلف، به جهان جذب شده است، و از طرف دیگر، به واسطه سیطره دیگران بر او، آزاد نیست. وی در مورد سلطه دیگران می‌گوید: «همانگونه که دیگران لذت می‌برند و تفریح می‌کنند ما هم همان عمل را انجام می‌دهیم؛ مثل دیگران می‌بینیم، می‌خوانیم و همانند دیگران درباره ادبیات و هنر داوری می‌کنیم؛ همانند دیگران در برابر انبوه مردم کنار می‌کشیم همان چیز را که دیگران تکان دهنده می‌دانند، ما هم می‌دانیم. دیگران یک شخص معینی نیست بلکه همه کس است و نوع دازاین هر روزگی را از قبل مقرر کرده است» (Heidegger, 1926:p164). از نظر هایدگر یکی از راه‌هایی که باعث بصیرت دازاین نسبت به جهان می‌شود روبرو شدن با نیستی و تکاپو است و همین باعث بصیرت نسبت به جهان، آزادی و اصالت بخشیدن به زندگی خود و به تبع معنا دادن و جهت دادن به زندگی است. دازاین بر مبنای حفظ هویت فردی و پی بردن به امکانات وجودی خودش در این دنیا، سعی می‌کند که انتخاب آگاهانه داشته باشد و زندگی او همراه با تفکر و مسئولیت در برابر خود و دیگران است که این خود به معنای زندگی کمک می‌کند. وقتی انسان به این واقعیت برسد که زندگی بصورت نامحدود در اختیار ما نیست و برای زمان محدودی در این عالم زندگی خواهیم کرد، با کنار گذاشتن امکان‌های عرضی، امکان‌های ذاتی و اصلی را انتخاب کنیم همین تفکر زندگی را هدف‌مند و معنادار می‌کند. همچنین فردی امور بی‌اهمیت و حاشیه‌ای را رها کرده و امور اصیل را انتخاب می‌کند. مرگ حاکی از آن است که دل‌شوره‌های دازاین در این جهان بیهوده و عبث است و آنها برای شخص

بی‌اهمیت می‌شوند و شخص با مرگ اندیشی متوجه می‌شود که چه چیزی در این جهان اصالت دارد. وجود اصیل و مرگ آگاه مصمم است که بر اساس امکان‌های خاص خودش آزاد زندگی کند. در حقیقت، دازاین از آغاز با مرگ خودش می‌بالد و کمال می‌یابد. وی از گذشته آزاد شده و آینده را در جلو خود می‌بیند. وی آزاد است و دیگر تحت سلطه مستبدانه اشیا واقع نمی‌شود. و این جرأت را دارد که خودش باشد و علاقه او به امور مادی به حدی نیست که سبب شود با هم‌نوعان خودش رقابت کند (کرمی‌پور، ۱۳۸۶، ص ۱۳۳ و ۱۳۲).

پس با توجه به مطالب ذکر شده می‌توان نتیجه گرفت: از نظر علامه یکی از مهم‌ترین پیکره‌های جهان خلقت، انسان است که همه آنها در فطرت یکسان بودند. وقتی انسان به درون خودش رجوع می‌کند میل به بقاء و جاودانگی را متوجه می‌شود که یکی از اهداف و مهم‌ترین هدف زندگی می‌باشد. از دیدگاه ایشان هدف از خلقت انسان، آزمایش، پرستش و عبادت، معرفت خدا و تقرب است. هایدگر نیز همچون علامه معتقد است که انسان در این جهان به دنبال معنی زندگی است. هایدگر معتقد است مرگ‌اندیشی و توجه به آن سبب فرا رفتن دازاین از امور روزمره می‌شود و این کار خودش سبب معناداری زندگی می‌شود. از نظر هایدگر معناداری زندگی در گرو تفکر کردن و اندیشیدن انسان، تصمیم‌گیری آگاهانه و مرگ آگاهی می‌باشد. نقدی که می‌توان بر هایدگر وارد کرد این است که با توجه به شواهد و قرائن زندگی بشر مرگ‌اندیشی تنها راه معنا بخشیدن به زندگی نیست، بلکه عوامل دیگری نیز هستند که به زندگی جهت داده و آن را معنی‌دار می‌کنند. چنانچه افرادی مشاهده می‌شود که بدون توجه به مرگ، زندگی معناداری دارند.

علامه و هایدگر هر دو به انتخاب آگاهانه انسان توجه دارند. در همه اهدافی که برای خلقت انسان، از نظر علامه مورد توجه هست هر چند صریح بیان نکرده است، ولی انتخاب آگاهانه نقش

اساسی دارد. پس هیچ انسانی بدون انتخاب آگاهانه نمی‌تواند به هدفی که خداوند برای آن در نظر گرفته است، دست یابد. از نظر هایدگر هم آنچه به زندگی انسان معنی می‌بخشد انتخاب آگاهانه او و پیروی نکردن از دیگران است.

۹. نتیجه‌گیری

تفاوتی که بین علامه و هایدگر وجود دارد این است که علامه دین را از مهم‌ترین عواملی می‌داند که به زندگی معنا می‌دهد، در حالی که هایدگر از نقش مذهب و امور ماوراءالطبیعه برای مقابله با بی‌معنایی زندگی غافل بوده است و در فرآیند معنادهی به زندگی موضع خود را درباره وجود خداوند مشخص نکرده است. هایدگر پاسخی قطعی و یقینی برای معناداری زندگی ارائه نمی‌دهد و معتقد است که معنای زندگی انسان به جهانی وابسته است که در آن زندگی می‌کند. یا اینکه در چه زمانی زندگی می‌کند و آیا به مرگ توجه دارد یا نه و به پرتاب شدگی او در جهان وابسته است. درست است که همه اینها برای مشخص نمودن جایگاه معنای زندگی ضروری هستند، ولی کافی نمی‌باشند. به جهت این که موارد ذکر شده بدون مشخص کردن نسبت انسان با خدا، اخلاق و جهان آخرت نمی‌توانند نقش تعیین کننده‌ای در معنای زندگی داشته باشند. از نظر علامه وجود انسان در جهان با برنامه و هدف است ولی هایدگر بودن دازای ن(انسان) را تصادفی می‌داند و او را موجودی پرتاب شده در جهانی بی‌معنا می‌داند و معتقد است جهان به سوی هدف مشخصی حرکت نمی‌کند و انسان برای دستیابی به معنای از قبل مشخص شده به این جهان نیامده است. بلکه انسان چستی و ماهیت خود را از طریق تحقق بخشیدن به امکان‌های پیش‌رو کسب می‌کند و معنای زندگی خود را جعل و ایجاد می‌کند.

منابع

- احمدی، بابک (۱۳۸۲)، هایدگر و پرسش بنیادین، تهران، نشر مرکز.

بررسی مقایسه‌ای معنای زندگی از دیدگاه علامه طباطبایی و مارتین هایدگر / عسگری بابادی؛ خوشخو / ۳۷۱

- بیمل، والتر (۱۳۸۱)، بررسی اندیشه‌های روشنگرانه مارتین هایدگر، ترجمه بیژن عبدالکریمی، تهران، سروش.
- بیات، محمدرضا (۱۳۹۰)، دین و معنای زندگی در فلسفه تحلیلی، تهران، دانشگاه ادیان و مذاهب.
- پروتی، جیمز، ل (۱۳۷۳)، الوهیت و هایدگر، ترجمه محمدرضا جوزی، تهران، انتشارات حکمت.
- ریکور، پل (۱۳۶۸)، رساله هرمنوتیک، ترجمه مراد فرهادپور و یوسف ابزاری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۵۴، سال ۱۳۶۸.
- طباطبایی، علامه (۱۳۸۳)، شیعه؛ مجموعه مذاکرات و مکاتبات پروفیسور کرین با علامه طباطبایی، چاپ چهارم، تهران، مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- طباطبایی، علامه (۱۳۸۳)، طریق عرفان یا رساله الولایه، ترجمه صادق حسن‌زاده، کتاب-سرای اشراق- بکاء.
- طباطبایی، علامه (۱۳۸۵)، معنویت تشیع، چاپ دوم، قم، تشیع.
- طباطبایی، علامه (۱۳۸۶)، شیعه در اسلام، به کوشش سید هادی خسروشاهی، قم، بوستان کتاب.
- طباطبایی، علامه (۱۳۹۱)، المیزان فی تفسیر المیزان، قم، چ دوم، مؤسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.
- طباطبایی، علامه (بی تا)، آموزش دین، تنظیم: سید مهدی آیت‌اللهی، قم، جهان آرا.
- طباطبایی، علامه، (۱۳۶۲)، نه‌ایه الحکمه، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
- قربانی، قدرت الله (۱۳۹۳)، هایدگر در جستجوی معنا، فصلنامه اشارات، شماره ۱.

- کرمی پور، محمدرضا (۱۳۶۸). اصول و فلسفه آموزش و پرورش، تهران، سایه گستر.
- کورزو، موریس (۱۳۷۶). فلسفه هایدگر، ترجمه محمود نوالی، تهران، حکمت.
- مک کواری، جان (۱۳۷۸)، «فقط خدایی می‌تواند ما را نجات دهد»، در: «فلسفه و بحران غرب»، ترجمه محمدرضا جوزی، تهران، هرمس.
- مک کواری، جان (۱۳۷۶)، مارتین هایدگر، ترجمه محمدسعید حنایی کاشانی، تهران، گروس.
- مگی، براین (۱۳۷۴)، مردان اندیشه: پدیدآورندگان فلسفه معاصر، ترجمه عزت الله فولادوند، بی‌جا، طرح نو.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۹)، مهر ماندگار، تهران، نشر نگاه معاصر، چاپ دوم.
- فرانکل، ویکتور (۱۳۸۴)، انسان در جستجوی معنا، چ چهارم، ترجمه نهضت صالحیان و مهین میلانی، بی‌جا، شرکت نشر و پخش ویس.
- Heidegger, Martin (1926), Being and Time, Translated by John Macquarrie and Edward Robinson.
- Heidegger, Martin (1985), History of the Concept of Time, Prolegomena, Trans by t. Kisiel, Indiana University press.
- Heidegger, Martin (1971), Poetry, Language, thought, Trans by A. Hofstadter, Harper and Row press.
- Heidegger, Martin (1996), Basic Writings, by David Forrell, Routledge.
- Metz, Thaddeus (2007). "Meaning of Life". Metaphysics Research Lab, CSL, Stanford University. From <http://Stanford Encyclopedia of Philosophy>.
- Metz, Thaddeus (2001), "the Concept of a Meaningful Life", American philosophical Quarterly 38, pp. 137-153.
- Macquarrie, John (1985), Existentialism, penguin Books.
- Young, Julian (2003), the death of God and the meaning of life, London, Routledge.